

Val Vuclina

Autor(en): **Gaudenz, Duri**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **110 (1997)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236285>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Val Vuclina

Traducziun dad intervistas cun Vuclinascs our dal cudesch: A. Benetti [e.a.], *Uomini delle Alpi, contadini e pastori in Valtellina*. Jaca Book Terra Italiana, edizione della Banca piccolo credito valtellino

Duri Gaudenz

Eu vulai va savair dad Ella, co chi as vivaiva plü bod a Portola

I's vivaiva sülla champogna e cullas bes-chas. I's cumpraiva il ris, la pasta, il zücher e'l sal. Il savun as faiva da chasa. Il pan as faiva svesa: I's vaiva il sejel (la segale!) e'l gran saracen, il fuorn ed il muglin aint il fuond da la val. Cul sejel as faiva il pan e cul gran saracen as faiva la pulenta. Cur ch'eu eira pitschna (1928/30) staivan a Portola üna quarantina da persunas. Ils «Giovanoli» eiran in traidesch, ils «Gianin» (la Giulia, il Celestun, il Giacumin, il Rico, l'Adelina, l'Irene, la Rosina ...) almain in ot, ils «Uscier» set o ot, ils «Russ», ils «Gavei», ils «Giovannin» e ils «Pedrett» ses o set, ils «Giuvanel» (l'anda Lisa, il pover Luis, la donanda Catarina, ma mamma, barba Giuvanin, barba Zeppo ...) ün-desch, ils «Brandao» ses o set. Tuots eiran Parolo: Portola eira spartida in duos parts: «Cao» eira survart e Portola suotvart. D'utuon da mamvagl as staiva sü e's faiva fö, i's s-chodaiva il pastrügl pel purschè. Ils pitschens staivan ün mumaint plü lösch a durmir. Alchüns pavlaivan las vachas e'ls oters giaivan cun lur palas (vanghe) a vover la terra. Cur chi's vaiva glivrà da ragolar las vachas, schi ün faiva la pulenta (pulenta cul chaschöl o pulenta e lat). Schi faiva dabsögn, as giaiva a racogliar föglia per las vachas. Vers l'üna o las duos as radunaiva pel giantar (pella merenda). La davomezdi cuntinuaivan las lavuors via fin vers las quatter. Üna o duos persunas guardaivan lura da las vachas. Süel far saira as tuornaiva a chasa. La mailinterra as portaiva a chasa culs dschierls. Magara ant co ir a scoula capitaiva chi'ns tramettessan per duos o trais dschierls mailinterra. La scoula eira a Mialli, quella per nus es adüna statta là. La gliud nu giaiva guera utrò. Id es però eir statta emigraziun (per exaimpel ils «Uscier» in America), mo uschigliö as lavuraiva la terra e's vivaiva da la champogna. Tscherta, i's vivaiva a la maigra. Las Vachas faivan lur vadè, üna vacha as traiva sü, ün muoi as vendaiva, e cun quai as cumpraiva la roba per ir inavant. I's tagnaiva ün chucal, ma i nu's faiva bacharia in chasa sco quai chi s'ha fat lura plü

tard: il chucal nu's mazzaiva, perquai chi nun eira la pussibilità, i's staiva tils vender per cumprar da's vestir o per cumprar qualchos'oter; e scha mâ cha inchün gniva amalà, as vendaiva la vacha per salvar la persuna.

In Vossa famiglia, quants eirat?

Nus eiran in ot: bap e mamma cun ot uffants, mo trais sun morts da pitschens, tschinch sun restats. Ün es crodà in üna chavorgia cun ir in Val di Togno a ragolar las vachas. Quel dal '18 es restà in Montenegro durant la guerra. Davo gniva eu dal '21 ed otras duos sours (üna dal '25, üna dal '26 ed üna dal '35 es morta cun set ons). Meis bap lavuraiva da mürader pro'l mür da serra da Venina. El tuornaiva la sonda, e durant l'eivna nus lavuraivan sülla champogna. Nus nu possedaivan bler fuond, el ha gnü plüs uffants e per cumprar daplü terrain ha'l fat debits: perquai è'l stat sforzà dad ir davent a lavurar. Cur ch'eu vaiva vainch ons e ch'eu am n'ha maridada, schi ans esa reuschi da'ns trar ün pa our da la stoppa, nus vaivan tschinch, ses vachas. Las otras familias avaivan: Ils «Cianin» tschinch o ses, ils «Giovanoli» plü pacas, ils «Russ» tschinch o ses, ils «Uschier» quatter o tschinch, ils «Zeppos» nouv o desch.

Quels chi giaivan a l'ester a lavurar eiran pel solit da Cucchi, la glieud da Portola vaiva da plü furtüna cun lavurar sülla champogna. I d'eira üna gronda differenza: meis hom eira minar ed eira da Cucchi e sco el eiran tuot ils homens da sias varts minars. Eir quels plü vegls d'eiran stats sforzats dad ir davent. Da quellas varts vaivna damain fuond o pür cha nos fuond eira melder co lur. Il fuond da Portola, schi's va giò vers Mialli (id es vaiva, hoz es quai tuot creschü aint), quai eira tuot cultivà e quai al dret mumaint e faiva ün bel aspet, paraiva be ün üert. Da tschella vart eira quai tuot oter.

I'ns faivan portar la terra da giosom ils chomps fin süsom, perche cun lavurar eira talmaing stip, cha la terra rodlaiva aval.

La vita cha nus vain gnü là sü eira üna vita fichun bella. Nus tilla vain giodüda. Uossa crajane cha la vita saja bella! I nu's vaiva nügla e i's eira cuntaint eir cun nu posseder nügla. La dumengia as staiva sü, i's mangiaiva la pulenta e's giaiva a messa a Spriana. Nus rivaivan pro quel lö ingio cha nossa senda gniva insembel cun quella da Mialli e nus spettaivan ad els. Da là fin Spriana chantaivan nus. Quai eira nos divertimaint. Ilura as giaiva a messa. Cur chi's turnaiva da messa d'eira nossa «sala da bal», ma i d'eira da star attent, perche scha per cas chi's tuornaiva a chasa desch minuts davo tschels, schi daiva schlops. Alura

giaivan nus ingio chi d'eira il «vertical», ün orgelet da man, trais sots e lura sü e davent a chasa. Cun tuornar staivan nus darcheu insembel e chantaivan, magari üna bella pezza e tuornaivan a chasa legers e cuntaints. Quai eira nos divertimaint. La prümavaira eira dad ir in Val di Tognò a far cun fain e cun föglia. La stà as dislocaiva da l'otra vart da la val, quels da Mialli a l'Acquanegra e nus al Rali. Pel solit giaiva il cheu d'famiglia cun duos o trais, e'ls oters staivan a chasa a lavurar. Ils oters chi staivan a chasa a lavurar, üna jà l'eivna giaivna a tils portar la roba, s'inclegia sülla rain, ed i portaivan aval il painch per ir a til vender e cumprar farina.

Cura cumanzaivna a's metter in movimaint?

In marz cumanzaivna a passar aint da la val, in gün giaivna lura plü amunt. La fin da gün as giaiva sün las alps plü otas. Davo ils 20 d'avuost as tuornaiva aval. In quel fratemp quels chi staivan a chasa pigliaivan aint il fain, l'adgör e'l gran. I vanzaiva ün pa temp per ir in Val di Tognò a far fain da munt. I's faiva choma cun oters, i's faiva suvent spass ed i's chantaiva, ma i d'eira da tuornar cul «maz dal fegn da munt».

Quants chomps da gran vaiva üna famiglia?

Nossa famiglia vaiva la mità chomps sejel e tschella mità mailinterra. Ingio chi's vaiva tut sü la mailinterra, as semnaiva sejel. Mailinterra raccogliaivan nus 60 fin 70 dschierls, sejel 11 fin 12 quintals, sper quai quatter fin tschinch quintals gran törch. Il gran saracen as semnaiva pür davo ils 20 da lügl. Ingio cha nus straivan oura il gran törch per tgnair «i campi püse bun», semnaivan nus sejel (i'ls melder chomps).

Nus faivan duos «fürs» pan al mais, mincha quindesch dis ün «für» pan. Nus solaivan tour trais pais farina (ün pais ha ot kils); nus vaivan pan per tuot on. Nus faivan quellas bellas rasdüras («micün») da sejel, e i «d'eira adüna plain», id eira quant chi's laiva, tscherta cun fich pac pro. Durant ils ons da guerra eira melder cun quai pro il pan (companatico), perche quels ons as mazzaiva daplü bescha, chavras ed agnels.

Vaivat tgnü eir bescha?

Schi, id eira bescha e chavras. Nus tгнаivan alch bescha per la lana. Nus mettaivan eir chonv, e plü tard faivna manar quel ad Arigna a til

tesser. Nus filaivan la stoppa e la lana. Nus vaivan miss eir glin, mo quel nun eira gnü. I's faiva ils linzöls. Il prüm eirna s-chürs, mo cun tils metter a sblachir e cun tils bognar gnivna bels albs. I's dovraiva bler eir la mezzalana, pels vestits.

Co eiran las relaziuns tanter la glieud?

Per dir il vaira, bunas, i's tscherchaiva da güdar ün a l'oter; saja pro la lavur o in cas da malatia. Scha ün gniva amalà, tuots giaivan in cuorsa pro quella persuna. Nüglia sco hozindi, cha scha ün es amalà, schi l'oter bod gnanca nu sa da quai. Ed uschea eir pro la lavur, scha ün vaiva prunas da far e l'oter main. Scha i d'eira da trar sü terra sün ün chomp e id eiran be trais o quatter persunas, as clomaiva a quels d'ün'otra famiglia ed i's güdaiva oura. I d'eira blera uniun. L'inviern, cur chi navaiva, ils homens gnivan insembel e staivan a sulai, sün alch vamporta, o a far üna partida da chartas, e quai d'eiran « i so moment», lur mumaints. O lura la saira in stalla, al chod; i nun eira uschea, cha minchün füss stat da per el a chasa, i's gniva insembel a filar o a lavurar o a baderlar. Quai eiran nus adüsats uschea. Las persunas veglias eiran quellas chi avaivan daplü autorità. Quai eiran avant tuot ils avuats da baselgia chi guardai- van chi as gess a messa. Il «Giavelin» ed ün dals «Uscier» ans manaivan a nus tuots insembel. Mincha part da la val avaiva eir ün assessur aint il cussagl cumünal, e a quel tadlaivane. A carnaval giaivan nus in masca: nus mettaivan ün sach sur il cheu giò. Üna üsanza speciala eira quella da «tirà de fö». Ils 31 schner traivna oura il «Ginerun». Üna jà es gnü giò il pover Bastian e quai es stat il Tranquil chi til ha dit: «Tranquil, vardè che me par che i vachi se sent a struntunà» ... ed el s'ha miss in cuorsa ed es i verer ed ha dat ün sfrach la porta. «Ecco che l'è fo il Ginerùn!» (schner). Lura tuots as squagliaivan dal rier ... quai pervia cha'l schner eira il mais il plü lung da tuots. L'inviern eira lura sco miss sün via. E ils duos da favrer eira «l'urs da la crus»; inchün magari nu pensaiva landervia, ilura as dschaiva: Guarda cha il Cleto at cloma». «O Dieu perchüra, chi sa che ch'el vuol!» El passaiva in cuorsa, ed intant l'oter til serraiva la porta. E davo eira amo il carnaval, l'ultim di da carnaval, il plaschair da quels giuvnots da 17 o 18 ons: Quai faivna suvent a Nadal chi pigliaivan ün pêr giats. Schi gnivan adassegn, as cumpraivna ün pêr frascuns vins e faivan sü cun tuot magari üna stuorna, perche els nu bavaivan uschigliö mai. Els gnivan insembel in üna chasa e mazzoivan quels giats e faivan üna brava «pulentia e giat».

E d'eira eir l'üsanza da clamar oura l'erba?

Mo per vaira da Dieu schi: «sunà i sampogn», a san Gisep, per clomar oura «i ciuchèt», las minchülettas. I sunaivan cullas s-chellas da las vachas, cun quellas grandas, per clomar las minchülettas.

D'eiran amo otras chosas sumgliaintas?

I d'eira la festa d'avuost. La vielgia da la festa d'avuost tuot chi gniva a chasa, perche i d'eira dad ir a messa da Ferragosto e lura as faiva da mangiar «curnett e patati», quai eira «guat e tartufoi».

La marida: co s'impredaiva a cugnuoscher ün a tschel?

I's cugnuoschaiva, perche quai eira tuot glied da cumün. I s'inscuntraiva i'ls «momenti rubati». Uossa Til vöglija quintar mia marida. Eu sun da Portola ed eu am n'ha maridada cun ün da Cucchi, nus ans vezzaivan la saira. Eu staiva a chasa e vaiva da far las massarias, e quel chi vaiva da dvantar meis hom passaiva cun seis muvel per ir in Val di Tognò, ed uschea ans vezzaivan nus da temp in temp. O lura la saira ün mumaint, però be adascus! Id eira da far finta dad ir in let, lura, cur cha tuot eira drumanzà, as tuornaiva a star sü e's giaiva in quel lö chi as vaiva fat giò. I's vaiva dad esser ün pa furber: quella jada ch'el gniva a't chattar, gniva tard, e la saira davò as eira strasönà. Alura, malapaina tschnà, giaiva eu a durmir; ils genituors eiran intelligiants e gnivan e staivan spiun. Eu durmiva sco ün tass, pervia cha la saira avant eira gnü tard. Uschè as cuntinuaiva, fin cha nus eiran pronts per la marida. Cur cha'l mumaint eira quia, as discurriva in famiglia e's faiva cugnuoschentscha cun la famiglia. Il di da nozzas «fioccava», e meis hom vaiva da gnir dals Cucchi ... tuots dschaivan cun mai: «Ma nu't vesteschast da nozzas?» Eu be respundaiva: «Chi chi'd e bun, ch'el as fida d'ün hom!» Pür cur ch'eu n'ha vis a rivar a meis hom, am n'haja vestida ed eschan nus partits. L'hom vaiva dad ir a tour a la duonna, uschigliö quella nu giaiva in baselgia. Nus eschan its in baselgia a Spriana, e lura eschna its a far festa als Cucchis fin tard aint pella saira. La daman davò suna statta sü per far cullas vachas. Duos dumengias davò la publicaziun in baselgia eschna passats da lö a lö a spartir our ils confets; schi nu's spartiva oura, gnivna a sunar «i sampogn ed i brunz», e quai faivna eir, cur ch'ün guaid as maridaiva.

Schi chattaivan las clavs da la chombra, schi pendaivane las s-chellas suotsü il let. I's giaiva a star insembel culs sörs. Il nouv pèr pigliaiva cun sai las bes-chas. Cur cha ün giaiva sia via e decidaiva da fuondar famiglia, surpigliaiva'l tantas bes-chas e tants chomps sco ch'el vaiva da-bsögn. Ma co chi'd eiran cuntaints! Ingün viadi da nozzas. Zist segn. Ma plü furtünats co nus nun eira ingün.

Cur chi vaiva da nascher ün uffant, eira in cumün üna chi s'inclegiaiva daplü co las otras. I clamaivan adüna ad ün pèr duonnas ed a la duonna da part. Ma festas nu's faiva; i s'invidaiva lura ad ün past a la mima ed al pin. L'uffant gniva battià a Spriana il plü da tuot quatter o tschinch dis plü tard. Pel solit, schi nu d'eira be güsta stat üna sonda, la dumengia davo. Eir pels funarals eira da portar il mort süllas spadlas giò a Spriana. I vagliaivan ils morts tuot il temp durant duos dis, a quels da la famiglia as faiva ir in let, i gnivan tuots da Mialli e da Cao. In malatias ed in disgrazchas s'haja adüna sustgnü ün a l'oter. Id am vain adimmaint quel on cha meis frar eira crodà in üna chavorgia (l'era vegnü giù el me fradel a pica), meis bazegner eira in Val di Togno a pas-ch cullas vachas. In plüs suna its sü a til dir quai chi d'eira capità. I d'eira propcha qua l'adüs da's güdar ün a tschel.

Cur chi as maridaiva, eira quai adüna la duonna chi giaiva a star in chà da seis marid?

I's giaiva adüna in la chà da l'hom. Dad oters cas eu nu m'algor. Schi'd es capità cha l'hom es i a star in la chà ingio chi staiva la famiglia da la duonna, schi perquai cha i d'eira laint be üna persuna. In quel cas as giaiva «in cà da la femma». Quai pudaiva capitar, schi's spusaiiva üna figlia e chi restaivan in chasa be il bap e la mamma.

Che pensa Ella da la vita da quellajà a tilla masürar cun las relaziuns dad hoz?

Nus vain gnü üna giuventüna furtünada. Uossa vezza a meis abiadis ... i paran propcha pac furtünats, i nu discuorran mai. La müdada là plü gronda es statta quella dad abandonar quels lös ingio cha nus vaiivan abità. I mancaivan las scoulas, ed eu vaiva gnü l'intenziun da far far almain las classas medias a meis duos figls. In quel fratep meis hom es gnü amalà. Perquai n'haja stuvü ir davent. Quai es stat ün grond cambiamaint. Eu sun statta cuntainta, perquai cha meis figls nun han

gnü quella vita cha eu n'ha gnü: üna vita cun bler strapatsch. Els han da lavurar, ma cun ün'otra satisfacziun. Els vezzan ils raps la fin dal mais, e nus, nus nu vezzaivan mai ingüns, nus nu savaivan gnanca, che chi füssan raps. Nus nu vaivan la schmagna dals raps. Ma per mai füssa statta gugent casü. Uossa cha eu sa ch'eu ouramai nu pudarà plü tuornar amunt, am displascha quai fich. Quai es quel impissamaint da nu pudair plü tuornar amunt chi am contrista il plü fich: dad avoir pers tuot «i mè post». Tuot ils sacrificis cha nus vain fat tuots insembel, l'ultim va tuot a nüglia. Id eira üna gronda amicizcha tanter la glied, ed ingün nu s'ödiaiva: quai nun eira sco hoz cha minchün fa per seis quint. I's tгнаiva bler plü fich insembel. Cur chi as giaiva a far cun fain, as giaiva tuots da comuniun.

